

### ПРАВО Й СОЦІАЛЬНА ЕНТРОПІЯ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ

Те, що найбільш тісно й очевидно пов'язує соціальну реальність воєдино, і є право, причому право не в юридичному, а концептуальному його розумінні, як універсальна категорія соціуму. Буття права передбачає і включає в себе правову визначеність і впорядкованість сфери людського буття. Ведучи мову про феномен права, необхідно відзначити його об'єктивний дуалізм, який знаходить своє вираження у традиційному поділі права на природне й позитивне.

Природне право зумовлено, з одного боку, наявністю в індивідума природних начал – прав, закладених самим існуванням людини й соціуму і в силу цього незалежних від певного визнання або невизнання, а з другого – її моральністю, критичним ставленням до самої себе й до інших. Крім того, воно існує і в формі моралі, суспільної оцінки проявів волі й чеснот конкретного індивіда,

тобто його належності поза собою. Саме буття людини детерміновано природним правом як сукупністю начала природного (природних її прав) і соціального (моралі й моральності).

Головне у праві позитивному, штучно створеному людьми, – це необхідність прояву в ньому справедливих засад тією мірою, якою це можливо здійснити за допомогою чисто юридичних засобів. При цьому справедливість повинна бути духовним інваріантом правової системи суспільства, інакше право втрачає свій вихідний соціальний сенс, перестає бути гідним регулятором соціокультурної реальності. У той же час держава й законодавець, приймаючи корисні закони, прагнуть надати правової форми й цій природно-правовій сфері людського буття й людських відносин, конституюючи й нормативно закріплюючи у правових нормах не лише комплекс тих чи інших природних прав та

свобод і регулюючи певні правовідносини, а й установлюючи поряд з юридичною критерії моральної відповідальності.

Отже, право не може бути зведено ані до природно-правових засад, прав людини, ані до сукупності юридичних норм, інститутів чи галузей, а становить собою складну систему. Його феномен у тому й полягає, що симбіоз природного і штучного начал в самому праві є обмеженим; він є об'єктивним і, більше того, існує безвідносно до законодавства як матеріалізованого балансу природного й позитивного права в державі. Саме право виступає в житті людей не лише універсальною категорією, а й інтегративним соціальним регулятором.

Право виникає на певному етапі розвитку суспільства як системи. Створивши правові норми, люди тим самим формують певну конструкцію, в межах якої регулювання багатьох соціальних процесів стає формалізованішим [6]. Правове регламентування передбачає опрацювання певних критеріїв, підходів до оцінювання тих чи інших дій і вчинків індивіда й соціальних груп. Право створюється як синтетичний інструмент, затребуваний суспільством, і виявляється у певних нормах, приписах, указівках,

що втілюються у мовних конструкціях. Воно звернено до значного масиву індивідів, чия життєдіяльність проходить у певному соціумі. Право завжди ґрунтується на традиціях, звичаях, заборонах, властивих тому чи іншому соціально-історичному типу суспільства [12]. Воно вбирає в себе основоположні концептуальні постулати впорядкування поведінки окремої особистості в межах соціально-економічного устрою, який склався в певному суспільстві. Крім впливу на особистість право створює умови для формування різноманітних державних і суспільних інститутів, які є породженням функціонування права як однієї зі складних систем, що розвиваються за своїми законами.

Право відіграє інтегруючу роль в утворенні єдиного соціального простору, в якому поведінка людини знаходиться в межах поляризуючого впливу правових постулатів, покликаних забезпечити опрацювання єдності різноспрямованих дій, інтересів і прагнень значної чисельності індивідів. Правові приписи досить відчутно впливають на масову суспільну свідомість, де поступово й послідовно виникають стійкі стереотипи належного мислення й поведінки [9]. Останні забезпечують суспільству й особистості

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

певну безконфліктність, знімають гостроту при вирішенні існуючих соціально-економічних проблем.

Соціальне буття є досить різнобічним, і його прояви часто бувають неочікуваними. Як вбачається, право, виробляючи однозначні критерії оцінки соціально важливих дій, повинно спрямовувати соціальну активність членів суспільства в оптимальне для даного соціуму русло. Суспільство постійно розвивається, його соціальне буття, збагачуючись новими гранями та властивостями, стикається з проблемою регламентування виникаючих нових соціальних процесів і явищ. Право, як і інші системи соціального регулювання, відповідно реагує на появу змін соціальних зв'язків і відносин. У правових нормах, приписах, законах і заборонах суспільство прагне адаптувати ці грані соціального буття у функціонуюче соціальне середовище. Право, як один з інструментів самоорганізації соціальної системи, може шляхом розробки законодавчих положень і постулатів забезпечити органічний зв'язок між принципами, властивими соціальному буттю попередніх періодів часу, і новими тенденціями, які виявляються в зазначеному середовищі й у такий спосіб, створити умо-

ви для переходу суспільства на інший якісний рівень.

Якщо прийняти за модель суспільства складну еволюціонуючу, нерівноважну (за синергетичною термінологією) систему відкритого типу, яка самоорганізується і процеси в якій спрямовані на підвищення ентропії, тобто динамічного хаосу, з якого внаслідок впливу дисипативних структур виникає порядок, то можна сформулювати визначення соціальної ентропії [Див.: 10; 11; 13; 15]. У нашому випадку – це динаміка розпаду об'єктивних і суб'єктивних нормативно-ціннісних структур соціальної системи, що супроводжується послабленням їх регулятивних функцій і залежить від співвідношення суперечливих процесів хаотизації й упорядкування, які відбуваються в соціумі. Соціальна ентропія, як функція стану зазначеної системи, – це міра неврегульованості нормативно-ціннісної структури системи і процесів, що мають місце в соціальній дійсності залежно від конкретно-історичних умов.

Непередбачуваність особистості – це творчий складник соціального буття, яким воно відрізняється від інших біологічних систем, функціонуючих в оточуючому світі. Але не можна уявити собі нічим не обме-

жену соціальну активність окремих індивідів. Система не в змозі існувати, якщо хаотичність соціальних дій останніх буде абсолютною.

Таке становище й характеризує неприпустимий рівень соціальної ентропії, який принципово заперечує можливість функціонування системних утворень. Тут виникає запитання: якщо хаос досягає абсолютного рівня, то як окремі особистості зможуть жити в оточенні собі подібних? На ранніх стадіях розвитку людства, що налічують мільйони років, абсолютного хаосу й безпорядку у відносинах між індивідами неможливо собі уявити. Людина, еволюціонуючи від вищих приматів у бік поступового й неухильного формування себе як мислячої істоти, в цьому процесі не тільки удосконалювалась індивідуально; її соціальні якості набували все більше значущої величини. Навіть на початковому етапі своєї еволюції вона завжди знаходилася в оточенні певного колективу, будучи його часткою. Найпримітивніша людська спільнота потребує від індивіда досягнення постійного поєднання своїх вчинків і дій з вимогами, які висувуються колективом. У відповідь на даний постулат спільного існування в особистості виникають мотиваційні уста-

новки, що передбачають оптимізацію індивідуальних проявів її соціальної активності в певному соціальному просторі. Звісно, людина усвідомлено чи ні прагне якомога повніше реалізувати себе в соціальній дійсності. Це докорінна умова наявності соціальної ентропії в будь-якому соціумі. Суспільство завжди прагне врегулювати взаємодію між індивідами з метою уникнення гострих конфліктних ситуацій, що створюють реальну небезпеку існуванню соціуму як системи [Див.: 1-3; 8].

В соціумі постійно взаємодіють і взаємовпливають дві головні тенденції, що знаходяться у діалектичному взаємозв'язку: з одного боку – творча активність, різноспрямованість, хаотичність, притаманне діям, думкам і вчинкам окремої особистості, з другого – цілеспрямований рух соціальних структур до впорядкування, посилення жорсткості зв'язків між складниками соціальної організації суспільства. Указані тенденції певним чином виявляються в реаліях соціальної дійсності. У цьому й знаходить свій прояв ядро діалектики – єдність і боротьба протилежностей. Як зазначає І. Гобзов, спільна діяльність людей немислима без управління, яке є іманентною рисою сус-

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

пільства. Вона є онтологічним явищем, тобто буття спільноти немислиме без управління, а останнє передбачає наявність її суб'єктів та об'єктів. Стабільність суспільства здебільшого й визначається ефективністю управління, компетентністю й відповідальністю його суб'єктів, тому наївно вважати, що в ньому все само собою створюється й організується. Історія людства свідчить, що багато цивілізацій загинуло саме з їх вини [4, с. 14].

Людина як особистість, прагне мати якомога менше обмежень формального й неформального плану, що чинять на прояви її індивідуальності. Соціальна ентропія, втілюючись у діях особистості, наповнює собою соціальне буття. Вона (як це не парадоксально) є зв'язуючою ланкою між певними детерміновано однозначними соціальними структурами суспільства й людиною. Особистість, перебуваючи в реаліях цього буття, прагне досягти найадекватніших, найсприятливіших умов для свого життя. При цьому своїми вчинками й діями вона може суттєво (як позитивно, так і негативно) впливати на умови життєдіяльності інших індивідів.

Процес впливу різнохарактерно спрямованих помислів та інтересів індивідів надає со-

ціальній дійсності досить суттєвої несподіваності. Кожна людина не лише є унікальною сама по собі, вона володіє свідомістю й багатим мисленням у поєднанні зі своїми психофізіологічними особливостями, здійснює вчинки, які не можуть бути за своїм змістом абсолютно однозначними. Значне місце в такій діяльності займає певна непередбачуваність її поведінки, що відбивається на результатах її дій. Тим самим соціальна ентропія може збільшуватися не тільки від того, що вчинки людей є різноспрямованими й мають несхожий якісний зміст у силу їх індивідуальних відмінностей. Її ступінь підвищується, а вплив стає відчутнішим внаслідок того, що індивіди в різні періоди своєї життєдіяльності можуть по-різному реагувати на ті чи інші ситуації залежно від їх психоемоційного стану. Людина залежить не лише від багатьох соціальних чинників; її буття відбувається в межах певних циклів, зумовлених також впливом природного середовища [5].

Російський філософ О. Чижевський дійшов висновку, що поведінка людини, її стан залежать переважно від таких циклів, що пояснюється активністю Сонця. Навіть у різні періоди сонячної активності, одні з яких мають 11-річну циклічність, у

поведінці індивіда спостерігаються певні флуктуації, які так чи інакше впливають на процеси, що відбуваються в соціумі, не говорячи вже про 22-річні, 100-річні та їм подібні цикли [14]. Можна навести чимало прикладів, коли вчинки й дії людей значною мірою визначаються сезонними коливаннями природних умов. Як правило, навесні вони виявляють більше енергії, активності й цілеспрямованості у вирішенні виникаючих проблем, тобто, маємо в наявності зміну рівня соціальної ентропії.

Соціальна ентропія так чи інакше відчувається на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Виникає запитання: чи можна регулювати процес її змін і тим самим досягати певних результатів у конкретних сферах соціокультурної діяльності суспільства? Як уже зазначалося, соціальна ентропія апіорі притаманна людському суспільству, вона є його атрибутивною характеристикою. Усвідомлено впливаючи на всі найважливіші параметри свого буття, останнє має можливість достатньо суттєво впливати на соціальну ентропію. Право, будучи одним з потужних механізмів регулювання й управління соціальними процесами, застосовується в тих чи інших конкретних ситуаціях, що виникають

у соціальній дійсності, для надання соціальній ентропії оптимального значення. Недооцінка ролі права в зазначеному процесі чревата тим, що суспільство може виявитися не в змозі приборкати соціальну ентропію, ввести її в прийнятні рамки. Вплив права на неї є багатограним, як і саме право. Особливо він є важливим в ті історичні періоди існування суспільства, коли в ньому відбуваються стрімкі, принципово незворотні революційні зміни, що захоплюють усі сфери його життєдіяльності. У добу таких перетворень соціальні процеси швидкоплинні, вибухоподібні, вони захоплюють увесь спектр соціокультурного життя суспільства (достатньо пригадати події в Україні 1991 і 2004 років).

Однак період розвитку цих процесів не може бути необмежено тривалим. Під час революційних перетворень соціальна ентропія різко зростає, чому сприяють об'єктивні й суб'єктивні причини. Соціальні групи й індивіди ламають перешкоди, які заважали їм реалізовувати себе в межах усталеної соціальної дійсності за допомогою структур, що забезпечують функціонування соціальної системи. Це обов'язково закінчується тим, що на ґрунті старих соціальних відносин зводиться нова система зв'язків і

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

відносин, яка дозволяє суспільству обирати нові напрямки й аспекти. Саме тут роль права як системи норм, приписів і заборон важко переоцінити. Воно закріплює виникаючу соціальну структуру суспільства і створює певні коридори для спрямування соціальної енергії на вирішення виникаючих перед спільнотою проблем і завдань на новому етапі його розвитку.

Соціальна ентропія, з одного боку, зменшується під впливом регулятивної ролі права, коли збереження її на попередньому рівні стає небезпечним для нормального функціонування нової соціальної системи, а з другого – створює нові напрямки, які виникають в процесі відмирання старої соціальної системи й вимагають наповнення їх творчою активністю й соціальною діяльністю індивідів. Нові сектори виникаючої соціальної реальності не повністю заповнюються впорядкованими структурами і зв'язками, оскільки в попередній соціальній дійсності переважної більшості з них не існувало. Спроможність особистості освоїти новий соціальний простір є синонімом її творчої активності, і право особливо чутливо має враховувати цю активність саме в ці перехідні періоди історії, щоб в результаті цього соціальна система

досягла більш високого рівня саморозвитку [7].

Конкретним проявом указаної тенденції є приклади освоєння європейцями нових територій Північної Америки й Австралії. У XVI–XVIII століттях Європа, яка досить бурхливо розвивалась у соціальному плані й була найбільш розвинутою у промисловому й технічному напрямках на земній кулі, зіткнулася з недостатністю природних ресурсів для подальших економічних перетворень і зміцнення капіталістичних відносин. Освоюючи Північну Америку й Австралію, європейці створили потужні соціальні системи, які завдяки найбільш повному використанню енергії й ініціативи значної чисельності людей досягли високого рівня соціального розвитку і стали лідерами сучасної цивілізації. Експансія європейського населення на неосвоєних просторах служить наочним прикладом прояву соціальної ентропії й ефективного використання енергії, творчої активності індивідів. Саме вдале використання високого рівня соціальної ентропії в конкретну добу дозволило переселенцям з Європи в короткі (в історичному плані) строки створити нові процвітаючі соціальні спільноти й багато в чому визначило перебіг розвитку людської цивілі-

зації в цілому. Отже, соціальна ентропія є одним з глибинних основоположних чинників, які впливають на саму можливість існування й розвитку системи. Право ж є лише інструментом саморегуляції системи, завдяки якому вона формально закріплює певні тенденції в процесі своєї еволюції.

Соціальна система в реаліях буття зазнає низки змін, що впливають на основні параметри її функціонування. У системі суспільних відносин ці зміни об'єктивно позначаються на соціальній ентропії. Соціальна ентропія суттєво залежить від конструктивних особливостей тієї чи іншої соціальної системи, до яких обов'язковим елементом входить право. Соціальна ентропія й системні відносин, які об'єднують окремі елементи суспільства в цілісне утворення, перебувають у дуже складному взаємозв'язку, який характеризується мінливістю. Ця властивість – необхідна умова буття спільноти. Ось чому соціальна ентропія, впливаючи на стійкі об'єктивні зв'язки певного соціально-історичного типу суспільства, в результаті породжує передумови для виникнення нових, об'єктивно необхідних зв'язків і відносин в усіх сферах життєдіяльності людства.

Людина є настільки мінливою й творчо активною, що її дії,

вчинки, прагнення за своїм творчим потенціалом є невичерпними, їх практично неможливо описати схематично (за допомогою формул, алгоритмів тощо). Соціальна ентропія, існуючи як можливість і реалізуючись у соціальній активності окремих особистостей, не завжди передбачувано впливає на усталені елементи соціальної структури суспільства й на зв'язки між ними. Вона так би мовити розхитує структуру соціальної системи, деформує її вузлові, опорні елементи, які відіграють базисну роль у конкретних історичних умовах певного типу соціальної реальності. Соціальна ентропія є неоднорідною, її інтенсивність і непостійність поступово деформує цілісну, жорстку систему суспільних зв'язків між конструктивними елементами соціуму.

Відповідь науковців на запитання, позитивними чи негативними слід вважати такі впливи, неоднозначна. Якщо соціальна ентропія знаходиться у фазі неадекватного сприйняття різноманітних проявів соціального буття, її вплив може згубно позначитися на нормальному функціонуванні суспільної системи. Ця обставина абсолютно не сприяє соціальному прогресу й може гальмувати позитивні процеси, що розгортаються в певному типі соціальної



## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

дійсності. Для попередження такого розвитку подій соціуму необхідно мати достатньо ефективний інструментарій – досконалу правову систему, за допомогою якої суспільство зменшує й згладжує негативний вплив соціальної ентропії. Якщо ж оперувати правом лише з позиції заборон, це може знизити рівень соціальної ентропії і в такий спосіб створити в суспільстві домінуюче поле передбачуваності. Таке становище довго не може тривати, тому що в соціумі поступово накопичуються суперечливі тенденції в різних сферах соціального буття. Вони втілюють у собі соціальну ентропію, яка не знаходить виходу в межах діючої моделі соціальної дійсності. Таке накопичення відбувається поступово, непомітно, соціальна система наближається до точки біфуркації, коли навіть незначний зовнішній вплив може кардинально змінити напрямок її еволюції.

Досягаючи певного рівня, соціальна ентропія набуває критичного значення, несумісного з можливістю функціонування того чи іншого типу соціальної системи. Стійкі зв'язки й відносини, що сформувалися на попередніх етапах розвитку конкретного історичного типу суспільства, не забезпечують необхідної гармонії між со-

ціальною ентропією окремих індивідів і ригідною, конструктивно застарілою системою суспільних зв'язків, на яких базується соціум. Виникає розрив між соціальною спрямованістю діяльності індивідів і реагуванням на це з боку усталених конструктивних елементів суспільної системи, який постійно збільшується. Соціальна ентропія об'єктивно нічим не може бути врегульована в межах даної системи. Процес набуває наростаючого характеру, соціальна ентропія починає реалізовуватись у повному обсязі. Конфлікти і протиріччя в соціумі посилюються, що призводить до заміни неефективно діючої соціальної структури.

Виходячи з наведеного аналізу співвідношення соціальної ентропії і права можемо зробити висновок, що соціальна ентропія характеризує всю соціальну систему. Право ж є лише однією з нормативно-ціннісних структур останньої, яка виконує дисипативні функції і впливає на загальний стан системи, у тому числі й на соціальну ентропію. Дисипативна функція права в даному випадку є його здатністю або сприяти розсіюванню всього зайвого, чужого й непотрібного, або ж перетворювати його на компоненти власного змісту соціальної системи шляхом переструк-

турування й трансформування. Можна стверджувати, що в умовах високого рівня соціальної ентропії право набуває характеристик дисипативної структури, тобто в процесі регулювання суспільних відносин воно за рахунок обміну інфор-

мацією з соціокультурним середовищем сприяє вивільненню від накопиченого баласту надлишкової ентропії, за рахунок чого соціальна система може підтримувати свою внутрішню впорядкованість і врівноваженість.

**Список літератури:** 1. Бевзенко Л. Доглибиннопсихічний чинник як підстава самоорганізаційного аналізу динаміки соціальних систем // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 5-6. – С. 36–74. 2. Бергаланфи Л. фон. История и статус общей теории систем // Системное исследование: Ежегодник – М.: Наука, 1973. – С. 20–36. 3. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика в теории социальной самоорганизации). – СПб.: Лань, 1999. – 480 с. 4. Гобозов И.А. Социальная философия: диалектика или синергетика? // Философия и общество. – 2005. – № 2 (39). – С. 10–18. 5. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2008. – 734 с. 6. Дзьобань О.П. Стабільність соціальної системи в контексті її безпеки (синергетичний аспект) // Культура народів Причорномор'я: Научн. журн. – 2003. – № 43. – С. 254–257. 7. Дзьобань О.П. Особистість і суспільство: сучасні проблеми взаємодії // Особистість в умовах сучасних політичних відносин: Зб. наук. ст. (за матер. XIV Харків. політол. читань). – Харків: Право, 2003. – С. 50–52. 8. Дзьобань О.П. Соціальні системи у синергетичному контексті // Матер. VII Між нар. наук.-практ. конф. «Наука і освіта – 2004»: Т. 2: Філософія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 12,13. 9. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність. – Х.: Право, 2008. – 288 с. 10. Наумкина Е.А. Роль теории самоорганизации в осмыслении феномена коэволюции общества и природы: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.09 – Сумы, 2000. – 156 с. 11. Рузавин Г.И. Организация, самоорганизация и кооперация в развитии системы // Самоорганизация: кооперативные процессы в природе и обществе: Сб. ст. – В 2-х ч. – Ч. 1. – М.: Ин-т философии РАН, 1990. – С. 3–17. 12. Сливка С.С. Природне та надприродне право: У 3-х ч. – К.: Атіка, 2005. – Ч.1: Природне право: історико-філософський погляд. – 224 с. 13. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М.: Мир, 1985. – 478 с. 14. Чижевский А.Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия. – М.: Мысль, 1995. – 767 с. 15. Richard M. Crowover. Introduction to Fractals and Chaos. – Boston-London, 2000. – 352 p.

### ПРАВО И СОЦИАЛЬНАЯ ЭНТРОПИЯ: ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ

Данильян О.Г., Дзевань А.П.

Проанализировано соотношение права и социальной энтропии. Показано, что право, как один из мощных механизмов регуляции и управления социальными процессами, применяется в тех или иных конкретных ситуациях для оптимизации значения социальной энтропии.

*Ключевые слова:* энтропия, право, общество, социальное бытие, хаос.

### RIGHT AND SOCIAL ENTROPY: THE PROBLEM OF CORRELATION

Danilyan O.G., Dzeban A.P.

Correlation of right and social entropy is analyzed/ it is shown that a right, as one of powerful mechanisms of adjusting and social processes control, is used in one or another concrete situation for optimization of value of social entropy.

*Key words:* entropy, right, social life, chaos.

Надійшла до редакції 29.01.2010 р.